

afin d'y restaurer l'ancienne imprimerie royale, en état d'abandon. Pôlos accepte le propos et part de Constantinople vers la capitale géorgienne le 23 Mai 1781. Il y fait un séjour de trois ans fabriquant deux nouvelles machines à imprimer, fondant plusieurs séries de nouveaux caractères et enseignant tous les secrets de l'art à quatre disciples désignés par le roi; il s'attire entre-temps l'envie et l'antipathie des cercles ecclésiastiques à cause de son appartenance à l'Eglise arménienne, mais trouve toujours le roi à ses côtés pour le défendre des insinuations des milieux fanatiques. Le premier livre qu'il imprime dans le nouvel atelier est un éloge adressé au roi. En Octobre 1783, avant de quitter la Caucasic, Pôlos passe à Ejmiacin pour y apporter aussi son aide au développement de la nouvelle imprimerie. Vers la fin de son séjour à Tiflis, il avait construit sur ordre de Eracli une nouvelle machine à imprimer comme cadeau royal pour la typographie d'Ejmiacin. La machine y parvint quelque temps après l'arrivée de Pôlos.

Le manuscrit qui conserve encore plusieurs détails de haut intérêt historique sur la vie de la cour géorgienne, sur les milieux ecclésiastiques de la Géorgie, d'Ejmiacin, de Constantinople et sur les aspects les plus différents de la vie sociale de l'époque, porte le N° 2690.

L'article sert d'introduction à la publication de ces lettres dont la première apparaît dans ce numéro de «Bazmavep». En réalité elle est la cinquième de la série, comme les premières quatre ne sont pas conservées. Dans cette lettre, écrite à Erzerum, Pôlos décrit à son père son voyage qui avait suivi le parcours de Tokat, Karahisar, Aşkale. Il lui donne des informations minutieuses sur les événements, sur les personnes rencontrées et les conversations qu'il avait eues avec elles. Après avoir signé, Pôlos reçoit une lettre de son père à laquelle il répond par un long post-scriptum donnant des directives bien précises sur les affaires de leur imprimerie à Constantinople. A la fin nous trouvons un mémorial de sa main, mais en caractères divers, de la date où son père avait reçu sa lettre.

ԴԱԻԱՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՆՏԻՊ ԷՋԵՐ

ԺԷ. ԴԱՐԷՆ

Ս. ՀԱՂՈՐԴՈՒԹԵԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻՆ ՇՈՒՐՋ

ՖՐԱՆՍԱՑԻ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԻ ՄԸ ՑԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆԵՐՈՒ ՀԵՏ

ԺԷ. դարու Ֆրանսացի համբաւաւոր աստուածաբան՝ Անթուան Առնոյ (Antoine Arnauld, 1612-1692), կոչուած՝ Մեծ, համանուն որդին էր եւ կրտսերադուինը քսան զաւակներուն՝ անուանի փաստաբան Antoine Arnauld-ի եւ եղբայրը՝ Robert Arnauld-ի, որ մականուանուած է Arnauld d'Andilly:

Հետեւողութեամբ հօրը ասպարէզին՝ ինքն ալ օրէնսգիտութեան մէջ Վկայութիւն յետոյ, ընդգրկեց ի վերջոյ եկեղեցական վիճակը: Սորպոնի մէջ, աշակերտեցաւ Թեսքոյի (Tescot), որ աւելի ուշ՝ Շարթրի եպիսկոպոս անուանուեցաւ:

Անթուան Առնոյ, յետ աւարտելու Ս. Թոմաս Ագուինացիի աստուածաբանութեան ընթացքը, յարեցաւ Ս. Օգոստինոսի աստուածաբանական ուսման. զինք առինքնած էր ամկեալ եւ վերակազմեալ մարդուն վերաբերեալ՝ օգոստինեան վարդապետութիւնը:

1638ին կիսասարկաւազի աստիճան առաւ, եւ յետ ներկայացնելու իր աւարտաճառը՝ Սորպոնի մէջ, 1641ին կուսակից քահանայ ձեռնադրուեցաւ: Իր ստացուածքները Թոլուց Port Royal-ի վանքին:

Արժանի՝ Սորպոնի մէջ դասաբեմ մը դրաւելու, բախեցաւ Ռիչ-լիէյի ընդդիմութեան: Բայց երբ 1643ին լոյս ընծայեց իր *De la fréquente Communion* գիրքը, Սորպոնի դռները բացուեցան իր առջեւ:

Յիսուսեան վարդապետ մը, Հ. Նուէ (P. Nouet), ի զուր յարձակում գործեց Առնոյի վերոյիշեալ գրքին դէմ. ան հրատարակեց իր *Théologie morale des Jésuites* գիրքը:

Յիսուսեան Հայրերէն իր հակառակորդները ջանացին մղել արքունի Դիւանապետը՝ Փիէռ Սեկիէ (Chancelier), որպէսզի Առնոյի դատը Հռոմի ատենանդ հանուէր, բայց Սորպոնի տւսուցչական մարմինը 1644ին խափանեց այդ ընթացքը: Ֆրանսական օրէնք մը կ'արգելէր Հռոմ տանիլ դատ մը՝ որ կրնար յուծուիլ երկրին մէջ: Այնուհետեւ Առնոյ քսան տարիներ անթափանցելի առանձնութեան մը մէջ խորասուզուած մնաց:

Իփրի (Ypres) Յանսենիոս եպիսկոպոսին († 1638) Augustinus անուն գիրքը՝ 1640ին լոյս տեսաւ. յաջորդ տարին, 1641ի Օգոստոս 1ին եկեղեցական վճիռ մը արգելեց այդ գրքին ընթերցումը: Աւելի ուշ, 1653ին, Հռոմի ատենանդ, սոյն գիրքէն քաղուած հինգ դրոյթներ իբր մոլորական դատապարտեց: Բայց արդէն 1643ին, Առնոյ հրապարակած էր այդ գրքին վերաբերեալ իր Դիտողութիւնները (Observations): Յաջորդեց մէկ քանի հոգեւոր գիրքերու հրատարակութիւնը:

Մինչ Յիսուսեան վարդապետ մը, Յովհաննէս Թապատի (Jean Tabadie) իր Միաբանական Կարգը լքած՝ յարեցաւ նախ Port Royalին եւ ապա Կարլինականութեան, իր կարգակիցներէն ոմանք համարձակութիւն առին գրելու՝ թէ Յանսենականութիւնը կամուրջ մըն է դէպի Կարլինականութիւն: Այդ առթիւ Առնոյ հանեց իր Յայտարարութիւնը (Manifeste), ուր կը ջանար ներկայացնել իսկական Յանսենականութիւնը:

1783ին իր երկասիրութիւնները հաւաքուեցան 48 քառածալ հատորներու մէջ: Առնոյ թէեւ ճանչցուած էր իբր մեծագոյն բնագիտական գիտէր՝ իր դարուն, սակայն իր հակումը դէպի Յանսենականութիւն՝ իր վրայ կասկածներ հրաւիրեց եւ չկրցաւ պահել ցմիշտ Սորպոնի դասարանը:

Ան իր վարկը փրկեց ու բարձրացուց՝ Ս. Հաղորդութեան խորհուրդին նուիրած մէկ երկասիրութեամբ, *La perpétuité de la foi de l'Eglise catholique touchant l'Eucharistie*, որ 1669 թուին ունեցաւ իր Ա. տպագրութիւնը, իսկ 1781ին Բ. տիպը: Իր այս գրքին պատրաստութեան շրջանին կատարած դերն է որ մեզ կը շահագործուէ: Որովհետեւ չբացնելու համար իր կարլինական ընդդիմախօսին՝ Սիեօր Բլօտի (Sieur Claude) առարկութիւնները, քրքրեց. բոլոր նաեւ Արեւելեան եկեղեցիներուն՝ վեր հանելու նպատակով անոնց հարազատ աւանդութիւնը, Ս. Հաղորդութեան խորհուրդին շուրջ, ու մասնաւորապէս հետաքրքրուեցաւ Հայաստանեայց եկեղեցիով:

ԱՆԹՈՒԱՆ ԱՌՆՈՅ ԵՒ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Ա. Առնոյի ընդդիմախօսը Սիեօր Բլօտ ժխտական կեցուածք ունէր, մասնաւորապէս Հայաստանեայց եկեղեցւոյ աւանդական հաստէին մասին՝ Ս. Հաղորդութեան խորհուրդին վերաբերմամբ:

Իր հիմնական առարկութիւնը հետեւեալն էր. Հայ եկեղեցին Եւտիքական եղած է, մանաւանդ՝ յարած միաբնեայ համայնքներուն Երեսուքալիմ հոսանքին, որոնց պարագլուխը եղած էր Յուլիանոս Հաղիկառնացին:

Ասոնք Բրիտոսի անձին մէջ չէին դաւանիր իրական մարմին, այլ միայն երեսուքալիմ: Հետեւաբար, կ'ըսէր ան, անոնց համար, Ս. Պատարագի խորհուրդին մէջ հացին ու գինիին փոխարկումը Բրիտոսի մարմնին եւ արեան՝ անըմբռնելի է:

Ա. Առնոյ կը նշմարէր թէ առարկութիւնը ծանրակշիռ էր նաեւ իրեն նման բազմահմուտ աստուածաբանի մը համար: Հարկ էր նախ քննել թէ իր ընդդիմախօսին այս առարկութիւնը ո՞րքան հիմնուած էր, թէ Հայաստանեայց եկեղեցին դաւանած ըլլար իսկապէս Հաղիկառնացիին մոլոր գրութիւնը: Ուստի ան միտնաւ է ստուգելու նախ եւ առաջ Հայ եկեղեցւոյ հասցէին ուղղուած այդ ամբաստանութեան արժէքը:

Ան իր վերոյիշեալ գրքին Ա. հատորին 421-454 էջերը այս հարցին նուիրած է:

Կը սկսի՝ Միջին Դարու Ֆրանսացի աստուածաբան Պերանժէի (Béranger - 1000-1088 շուրջ) մոլորութեան դատապարտութեան թուականէն, այսինքն 1050էն, ու կը հասնի մինչեւ Փլորենտեան Ժողովը (1438-1445), քննելով դարուն ծանօթ աղբիւրները, հերքելու համար Սիեօր Բլօտի թիւը վարկածը:

Ա. Առնոյ կը գրէ. Մէկ քանի նախկին յոյն հեղինակներու կողմէ եղած վերադրումները, - օրինակ Եւթիմիոսէն կամ Իսահակէն, - Հայոց կարծեցեալ Եւտիքականութեան մասին, չիտակ չեն: Հայերը իսկական Եւտիքական եղած չեն, կը գրէ, նոյնիսկ անոնք որ Քաղկեդոնի Ժողովը մերժած են, այլ հետեւած են աւելի Անտիոքի Սեւերոս Պատրիարքին ըմբռնումին: Աստուածային ու մարդկային քրեութիւնը անչիոթ մնացած կ'ընդունէին, կ'ըսէ, զգուշանալով հանդերձ երկու բնութիւն բանաձեւէն:

Ի հաստատութիւն իր այս տեսակէտին՝ կը յիշատակէ Ս. Ներսէս Շնորհալիի եւ յոյն Թէոփիանէ աստուածաբանին միջեւ տեղի ունեցած բանակցութիւնը: Ասոնց վրայ կը յաւելու այլեւայլ վկայու-

1. Բանակցութիւններուն պատմական եւ աստուածաբանական վերլուծումին համար տե՛ս՝ Հ. Լ. ԶԷՔԻՆԱՆ, Համամիութենական տրամախօսութիւն մը ԺԲ. դարում. Ս. Ներսէս Շնորհալիի եւ Թէոփիանոսի բանակցութիւնները՝ Հայ եւ Բիւզանդական եկեղեցիներում միութեամբ մզատակով, «Բագմ.» ՃԼԵ (1977), էջ 591-635:

Թիւններ, քաղուած թէ՛ յոյն եւ թէ՛ մանաւանդ լատին հեղինակներէն՝ ի նպաստ իր տեսակէտին:

Այսպէս նախ եւ առաջ իր հակառակորդին վարկածը կը խախտէ հիմէն:

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ՎԿԱՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Առաջին վկան եղած է Ռսկան Վրդ. Երեւանցին՝ որ, Ամսդերտամ գտնուելով, իրեն մերձաւորագոյններէն էր:

Ապա դիմած է Հռոմ, ուր այդ թուականներուն կը գտնուէր Սիւսի Կաթողիկոսը Խաչատուր Գ. Գաղատացի, ըստ ոմանց Սեբաստացի: Միանգամայն խնդրած է Ֆրանսայի դիւանագիտական ներկայացուցիչներէն՝ որոնք Մերձաւոր Արեւելքի մէջ էին, որ Հայ Եկեղեցական իշխանութեան բարձրագոյն նուիրապետներուն տեսակէտը ըստաղել եւ վաւերադրել տային՝ այս հարցին առնչութեամբ:

Այն պատասխանները՝ որ իր երկասիրութեան տպագրութենէն, այսինքն 1669 թուականէն առաջ իրեն ժամանած էին, կը ցեր է հրատարակել իր աշխատասիրութեան մէջ: Իսկ անոնք որ յապաղած են, հեռաւորութեան կամ ուրիշ որեւիցէ պատճառով, անոնք իրենց բընադիրով այնօր կը պահուին Փարիզի Աղգային Մատենադարանին հայ Գրչագիրներու պահեստին մէջ:

Նախ տեսնենք հայ եկեղեցականներու այն վկայութիւնները՝ որոնք տեղ գտած են վերոյիշեալ գրքին մէջ:

Ռսկան Վրդ. Երեւանցի եւ իր ժամանակը մենագրութեան մէջ, որ լոյս տեսաւ Վենետիկ 1975 թուին, էջ 157-158, մենք հարեւանցիօրէն ակնարկած էինք թէ Ա. Առնոյ Ֆրանսացի աստուածաբանը, հոլանտացի՝ Վան-Նէէրքասսէլ եպիսկոպոսին միջոցաւ, 1666 թուին դիմած էր Ռսկան Վրդ.ին, լսելու համար իրմէ Հայց. Եկեղեցւոյ աւանդութիւնը՝ Ս. Հաղորդութեան խորհուրդին շուրջ:

Մեր յիշեալ մենագրութեան մէջ գոհացած էինք պարզապէս ըսելով թէ Ռսկան Վրդ.ին պատասխանները գոհունակութիւն տուած էին խնդրարկուին: Հոս, ըստ նիւթին մէջ, աւելի հանգամանօրէն կ'ուզենք ներկայացնել ընթերցողին՝ այդ պատասխանները. մանաւանդ որ Ռսկան առաջինը եղած է, ժամանակագրական կարգով, Ֆրանսացի աստուածաբանին պարզողը Հայց. Եկեղեցւոյ դաւանութիւնը՝ յիշեալ խնդրին մասին:

Ահա՛ 1666ի Հոկտ. 14ին կատարուած յայտարարութիւնը՝ Ռսկան Եպիսկոպոսէն եւ իր գոյգ գործակիցներէն՝ Կարապետ Վրդ.էն ու Լեւոն Սարկաւազէն. «Հայ քրիստոնեաները, կ'ըսեն անոնք, ըլլա՛յ անոնք որ Լատին Եկեղեցւոյ հետ հաղորդակցութեան մէջ են, ըլլա՛յ

անոնք որ անկէ բաժնուած են», կ'ընդունին Քրիստոսի իրական ներկայութիւնը՝ Ս. Հաղորդութեան մէջ:

Առնոյի գրքին մէջ (Ա. հատոր, մասն Բ. էջ 1138-9) արտադրուած է այս յայտարարութիւնը՝ լատիններէն լեզուով: Հաւանօրէն այդ լեզուով ալ Ռսկան արտայայտուած ըլլայ:

Ա. Առնոյ, այս պատասխանը ստանալէն յետոյ, շարք մը գրաւոր հարցումներ ալ ուղղած է Ռսկան Վրդ.ին, որոնց ան պատասխաններ է 1667ի Փետրուար 1ին: Նոյն գրքին, նոյն հատորին մէջ, էջ 1139-40, ընթերցողը կրնայ զանոնք գտնել իրենց լատիններէն բընագրով, իսկ նոյն Ա. հատորին Ա. մասին մէջ, էջ 441-443, անոնց Ֆրանսերէն թարգմանութիւնը:

Ռսկան Վրդ. հոն կը հերքէ կարլինական Սիեօր Քլօտի թիւր ենթադրութիւնը՝ Հայ Եկեղեցւոյ դաւանանքի մասին:

Ռսկան հայ Պատարագամատոյցին աղօթքներէն ալ, մանաւանդ խորհուրդին կեդրոնական հատուածէն, Սրբագործութեան եւ Ս. Հոգւոյն կոչման խօսքերէն ջանացեր է ապացուցանել թէ Հայց. Եկեղեցին կը դաւանի հացին ու գինին փոխարկումը՝ Քրիստոսի մարմնին եւ արեան:

Այս վկայութիւններէն զատ, Կարմեղեան Ուխտէն Եղբայր Նիկողայոս (Fr. Nicolaus), Ամսդերտամի Ֆրանսախօս Պերճիքացիներուն Եպիսկոպոսը, 1667ի Յուլիս 31ին ներկայ կ'ըլլայ Ռսկան Վրդ.ի Պատարագի մատուցման, եւ իր Օրագրութեան մէջ կը նշէ Հայ Պատարագին այն անցքերը՝ որոնք իրեն համար յատուկ նշանակութիւն ունենցող են, զանոնք եւս հաղորդելու համար Ա. Առնոյ մը կը ներկայացնէին, զանոնք հրատարակած է իր վերոյիշեալ գրքին մէջ: Ահաւասիկ այդ նշումները.

1. Հացը անխմոր է, աւելի թանձր՝ քան մերինը.
2. Բաժակը անապակ է. անկարելի կը նկատեն ջրախառնումը, թէեւ չեն պախարակեր մեր սովորութիւնը.
3. Կ'երկրպագեն, Սրբագործութենէն յետոյ, գետին խոնարհած.
4. Ժողովուրդը ծնրադիր կը հաղորդուի. սրբագործուած հացը կը բաշխուի բաժակին մէջ թաթախումով.
5. Աւետարանը մեծ յարդանքով կը համբուրեն, զոր Սարկաւազը կը խնկարկէ՝ երբ Եպիսկոպոսը զայն կը բարձրացնէ.
6. Խաղաղութեան ողջոյնը ամէնուն կու տան. ինծի ալ տուին.

2. Հոգւոյն Սրբոյ կոչման ակնարկելով, Ռսկան կը յայտարարէ թէ ոմանք «corpus vere factum est եւ... sanguis vere factus est» կ'ըսեն, իսկ ուրիշներ, հարազատ բնադրին համաձայն կ'ըսեն «facies» այսինքն արտացես. տե՛ս Ամգ, Ա. հտ., մասն Բ., էջ 1141:

Թէ հանգանակուած վկայութիւնները հարազատ են եւ ստուգապէս իրենց հեղինակներուն կը պատկանին:

Այժմ տեսնենք մնացեալ պաշտօնական վկայութիւնները, որոնք Ա. Առնոյ չէ կրցած օդադուրծել, բայց որոնց բնագիրները խնամքով պահուած են Փարիզի Արքային Մատենադարանին մէջ:

ՎԱԻԵՐԱԹՈՒՂԹԵՐ

Փարիզի Ազգային Մատենադարանի Հայկական հաւաքածոյին քիւ 145 ձեռագիրը (սե'ս' FR. MACLER, Catalogue des Manuscrits Arméniens et Géorgiens de la Bibliothèque Nationale, Paris, Imp. Nationale, 1908, էջ 77-79), հաւաքածոյ մըն է դաւանական վկայութիւններու, տրուած Արեւելեան Եկեղեցիներու ներկայացուցիչներուն կողմէ: Ասանց միջեւ Հայ Եկեղեցականներու կողմէ տրուած պատասխանները ուշագրաւ տեղ մը կը բռնեն:

Այդ վկայութիւնները հաւաքուած են, Ֆրանսայի Կ. Պալսոյ դեսպան De Nointel Ch. François Olierի անունով, Ա. Առնոյ աստուածաբանին խնդրանքին վրայ:

Ֆրանսացի դիւանագետը († 1685 Մարտ 31) դատաւորի գաւառ էր եւ խորհրդական եղած էր Փարիզի խօսարանին ու Պետական կորուստի:

Պալսոյ իբր դեսպան յաջորդեց Delahayeին, մասնաւոր հրահանգով մը դիմադրելու ազդեցիկ Բեօփրիւլի վեզիրին: Յաջողեցաւ իր դերին մէջ, 1673ի Յունիս 5ին Բափիթիւլախոններու աւելի նպաստաւոր պայմաններ ձեռք գցելով՝ քան ինչ որ էին 1604ին ստացուածները:

Այցելած է Յունաստան, Պաղեստին. ճոխացուցած է Ֆրանսայի արքունի հաւաքածոները՝ գրչագիր, քանդակ, մետաղներ, արձանագրութիւններ եւ... հաւաքել տալով: Բայց ի վերջոյ իր յարաբերութիւնները Քարա-Մուսթաֆա վեզիրին հետ կը պղտորին եւ ետ կը կանչուի: Մեծ գումարներ իւրացուցած էր ֆրանսացի առեւտրականներէն:

Տը Նուամբել դեսպանը, յետ հաւաքել տալու Արեւելեան Եկեղեցիներուն պաշտօնական պատասխանները՝ Ա. Առնոյէն ներկայացուած դաւանական հարցարանին, իր կողմէն լրացնել տուած է ամենքարգանձութիւնը, աւելցնելով ամենց վաւերականութեան վկայութիւնը եւ Փարիզ գրկած:

Ջորս վաւերաթուղթեր են որ հոս իրենց բնագիրով լոյս կ'ընծայենք. ա) Ս. Էջմիածնի Յակոբ Դ. Զուղայեցի Կաթողիկոսի. բ) Կ. Պալսոյ Ստեփանոս Պատրիարքի. գ) Ստոյ կաշատուր Գ. Գաղատացի Կաթողիկոսի. զ) Նոր Զուղայի Նուիրապետներու:

Նախ դնենք հոս դեսպանին վաւերագիրը, իր բնիկ բանաձեւով.

Ms. 745, fol. 3^v

Nous Charles Fr. Olier de Nointel Marquis de Nointel, ambassadeur de Louis XIV à Constantinople, Conseiller du Roy en ses conseils, en sa Cour de Parlement et son Ambassadeur auprès du Grand Seigneur des Turcs, certifions et attestons à tous qu'il appartiendra, que la déclaration de Foy sur certains points écrits de l'autre part [f. 3] en langage arménien, Nous a été mise entre les mains par Estienne à présent Patriarche des Arméniens à Constantinople. Lequel Nous a déclaré, qu'il l'a fait écrire et qu'il l'a signé et bullé comme ont fait les Archévêques et évêques qui se sont trouvés auprès de luy afin principalement de rendre à tout le monde la croyance de l'Eglise d'Arménie et qu'elle a toujours conservée de la présence réelle de Jésus Christ au st Sacrement, et de la transsubstantiation du pain et du vin en son corps et en son sang.

En foy de quoi Nous avons signé ces présentes, et fait contresigner par notre premier Secrétaire et à Icelle fait apposer le seel de nos Armes.

Fait aux vignes de Péra les Constantinople, au Palais de France le 22ème jour de Juillet mil six cent soixante et onze.

signé: Olier de Nointel

par mondict Seigneur De Blois

Մեր հրատարակած վաւերաթուղթերէն թիւ 1ը, որ Յակոբ Դ. Զուղայեցի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսինն է, կը գտնուի յիշեալ գրչագրին մէջ եր. 7, եւ ատոր ֆրանսերէն թարգմանութիւնը եր. 8-9, զոր կատարած է 1742 թուին՝ Mr. Johannes Arménien:

1.

1671 Ապրիլ 30

(Կնիք)

Քրիստոսապաւակ Թագաւորին
Յռանկաց

Քրիստոսի Նուստ Ծառայ Յակոբ Կաթողիկոս եւ Պատրիարք ամենայն Հայոց, որ ի պատճառս անկարգ եւ ցանկապատառ Եղիազար վարդապետին, որ երբեմն սուրբ Երուսաղեմայ առաջնորդ էր. վասն որոյ ելեալ իմ ի Հայոց մեծաց յերկրէն Արարատեան ի սուրբ

աթոռոյն էջմիածնա, եւ եկեալ հասի ի դուռն Տաճկաց մեծի թա-
գաւորին Օսմանցոյ. եւ զոր ինչ մեր փնդիրքն էր ախպէս արար շը-
նորհօք աուրը Հոգւոյն: Եւ մինչդեռ էաք ի Կոստանդնուպոլիս, զե-
կոյց մեզ դեսպանն [Ֆռանկաց] բարեպաշտ եւ պարոն Կառուլուս
Օլիէլ Մարքիօնն Դէնրինթէր, զոր ինչ զոր եղեալ են Լութերականքն
եւ Կալուինք ի վերայ մերոյս դաւանութեան. զոր քաւ լիցի ախպիրսի
խօսք եւ թիւրութեան դաւանումն գտանել ի միջի մերում. զի մեք
հետի եմք յաղջանէ, որքան արեւելք յարեւմտից:

Իսկ նախադասութիւնք եւ յառաջարկութիւնք նոցա են այսոքիկ:
Նախ ասեն, թէ մարմին Յիսուսի Քրիստոսի ոչ է իրապէս ընդ
հաղորդութեան, այլ թէ հացն եւ գինին միայն ձեւք եւ նշանք մարմ-
նոյ եւ արեան Յիսուսի Քրիստոսի, որք զգործութիւնս իւրեանց մաս-
նակցելոց հաղորդեն:

Երկրորդ, թէ փառաւոր մարմինն եւ անմահ Յիսուսի Քրիստո-
սի, որ նստի ընդ աջմէ Հօր ոչ իւրեք կերպիւ է ներկայ ընդ հաղոր-
դութեան, եւ ոչ մտանէ ի բերան ընդունօղաց, այլ միայն սրբաշնա-
գործութեամբ հացըն եւ գինին աստուածութեանն են ենթադրաբար
եւ անձնաւորապէս միաւորին. եւ այնուիկ նոր մարմին Յիսուսի
Քրիստոսի չինի, որ նախկնադունին միաւորիլ ասի. քանզի ի նոյն
աստուածութենէ պահի եւ ենթակայանայ:

Երրորդ, թէ գոյացութիւն հացին եւ գինոյն ոչ փոխի ի մարմին
եւ յարին Յիսուսի Քրիստոսի. այլ թէ հաց եւ գինի մնան յետ սըր-
բաշնագործութեան:

Չորրորդ, թէ հաղորդութիւնն ոչ է ճշմարիտ պատարադ քաւու-
թեան, եւ ոչ նոյն մատուցանելի է յաղագս կենդանեաց եւ ննջեցելոց:

Հինգերորդ, թէ անպատշաճ է երկիր պապանել Յիսուսի Քրիս-
տոսի ընդ հաղորդութեան. եթէ ոչ որ կամեցի գործել մեղս քրէա-
կանս եւ լինի կոպալաշտ:

Վեցերորդ, թէ ոչ շնորհի ընթանալապէս ամենեցունց որք մկրտին
թողութիւն մեղաց սկզբնականաց, այլ միայն նախասահմանելոց. եւ
թէ ոք ի չափ հասելոց մկրտելոց յանհաւատութեան մեռանիցի, զոչ-
ինչ շնորհ առեալ է ի մկրտութեան իւրում:

Եաւթերորդ, թէ մկրտութիւնն ոչ է հարկաւոր տղայոց հաւա-
տացելոց, եւ թէ առանց Ֆկրտութեան կարեն յարձալութիւնն երկ-
նից, եւ այսպէս ոչ է հարկաւոր յամենայն սրտէ հոգալ, զի մի' մե-
ռանիցին թարց մկրտութեան:

Ութերորդ, թէ արդարութիւնն միանգամ առեցեալ, ոչ կարէ
կորնչել. վասն զի նոյն ինքն որ որդեգրութեամբ եղեալ է Որդի Աս-
տուծոյ ոչ կարէ երբեք դու որդի սատանայի, եւ ոչ յորդեգրութեան
շնորհացն բնաւին անկանիլ:

Իններորդ, թէ մշտնջենաւորք ողջախոսութեանն ուխտք ի կրօ-

նաւորաց եւ ի միայնակեցաց կոչեցեալք չարք են եւ անօրէնք. սրբոց
դրոց ներհականք եւ ի սատանայէ գտեալք:

Տասներորդ, թէ Եկեղեցին Աստուծոյ թարց անաստուածութեան
եւ բռնաւորութեան զպահս հրամայել ոչ կարէ եւ ոչ արգելուլ յո-
մանց կերակրոց:

Մետասաներորդ, թէ Աստուածածինն Կոյսն Մարիամ եւ սուրբք
որք են յերկինս, քարեխօս ունել զնոսա առ Աստուած եւ կարդալ
առ նոսա ոչ կարեմք, թարց անիրաւութեան Յիսուսի Քրիստոսի միջ-
նորդին մերոյ:

Երկուսասաներորդ, թէ անպատեհք գործք են զսուրբս եւ զնըշ-
խարս նոցին պատուել:

Երեքտասաներորդ, պատիւս ոչ կարեմք տալ նոցա պատկերացն
պաշտմամբ վերաբերականաւ: - Չորեքտասաներորդ, թէ եաւթն
խորհուրդք ոչ են Եկեղեցւոյ այլ երկու:

Հնգեքտասաներորդ, թէ քահանայքն ըստ վացուցմանն աստուա-
ծայնոյն հանգէտք եւ հաւասարք են եպիսկոպոսաց, եւ նոքա կարեն
դայլս ձեռնադրել քահանայս:

Վեչտասաներորդ, թէ կառավարութիւնն եպիսկոպոսաց Եկե-
ղեցւոյ ոչ է հարկաւոր. մանաւանդ պատեհադոյն եւս է, զի մաս-
նականք եւ առանձնականք, քահանայքն թվով չափաւորաւ ի քահա-
նայիցն ինքեանս հաւասարից եւ հանգիտաց կառավարիցին քան թէ
եպիսկոպոսաց:

Եաւթնեւտասաներորդ, թէ ընդհանուր Եկեղեցին կարէ կորնչիլ եւ
դադարիլ ի տեսանելոյ դոլոյն, եւ նոյն ոչ անխաբելի:

Ութեւտասաներորդ, թէ արդարքն ոչ բնաւ երբեք մարմնաւորա-
պէս եւ ժամանակաւ պատժին յաղագս մեղաց իւրեանց:

Իննեւտասաներորդ, թէ գիրք Յուդիդայ եւ Տուբիտայ, իմաստու-
թեանն եկեղեցականի, որ է Սիրաքայ եւ Բարուքայ եւ Մակարայեց-
ւոց, սրբոց դրոց մասունք ոչ են:

Արդ ես վերոյ գրեալ Յակոբ Կաթողիկոս հանդերձ ամենայն ե-
կեղեցականօք իմովք եւ ամենայն վիճակելովք եպիսկոպոսօք եւ միա-
բան ուխտիւք, լուեալ անընդել եւ անսովոր զառաջարկութիւն լցեալս
բան ուխտիւք, լուեալ անընդել եւ անսովոր զառաջարկութիւն լցեալս
ամենայն զրպարտութեամբ, ներհակ եւ ընդդէմ կաթողիկէ եւ ա-
ռաքեալան Եկեղեցւոյ եւ համայն հետեւողաց նոցին, որք սրբա-
պէս տեսանին ամենայն ումեք. վասն որոյ եւ մեք յամենայն զօրու-
թենէ մերմէ ջանացի ի բաց մերժել եւ հերքել զմոլորեցուցիչ եւ զախ-
տակիր նախադասութիւնս նոցա իսպառ. որք ոչ երբեք լսելի եղեն
ականջաց մերոց եւ ոչ քնաւ ծնան ի խորհուրդս մեր, այլ որպէս
ղթունաւոր եւ գապականարար ախտս ի բաց ընկեցեալ արհամար-
հեմք զնոսա. մինչ զի ոչ քնաւ ախորժեմք լսել զայնպիսի մահացու-
ցիչ եւ դառնակսկիծ լուր ինչ:

Իսկ մերս Եկեղեցի հաստատապէս եւ անշարժաբար ունի եւ պահէ հանապազ զվարդապետութիւնն այսց նախադասութեանց հերձուածողաց բացարձակաբար եւ պարզապէս զհակառակն. զոր ընկալաւ ի Փրկչէն մերմէ Յիսուսէ Քրիստոսէ, եւ աւանդութեամբ սրբոց առաքելոց, որք էին լիք Հոգւովն սրբով, որ հաստատեալ եւ փորձեալ եղեւ ի սրբոց Ժողովոց. ոչ միայն ի վերայ է. Խորհրդոց Եկեղեցւոյ, զորս մեր Պատրիարքս եւ Կաթողիկոսս, եւ այլք ներքոյ դրեցեալքս յարժամ ծանեալ, հանդերձ ընթանալ մերով Եկեղեցեալ, եւ այլ եւս ի վերայ այլոց կէտից, մանաւանդ ի վերայ սրբազնագործութեանն. յետ որոյ թէպէտ հաւատամք թէ մի է բնութիւնն Քրիստոսի, սակայն ոչ աստուած հետեւի մարդկութեանն ապականիլ եւ Քրիստոսի ոչ ունել զմարմին. մանաւանդ զընդդէմն հաւատամք թէ մարդկութիւնն ոչ ապականի, եւ թէ Քրիստոս ունի զմարմին. եւ թէ նոյն Քրիստոսի մարմինն որ խաչեալ է, որ համբարձաւ յերկինս եւ նստաւ ընդ աջմէ Հօր, է ներկա իրապէս, թէպէտ աներեւութաբար ի հաղորդութեանն, ի ներքոյ տեսակաց արտաքնոց եւ երեւութեանց հացին եւ զինւոյն միայն: Քանզի հացն եւ զինին այնպէս փոխարկին ի ճշմարիտ Քրիստոսի մարմին եւ յարիւնն, որպէս զի գոյացութիւն հացին եւ զինոյն ոչ եւս մնացեն, այլ միայն պատահմունք. եւ վասն այսորիկ երկիրպագանեմք Քրիստոսի ընդ հաղորդութեանն:

Այս է մերոյ Եկեղեցւոյ ուղղափառի վարդապետութիւնն, զոր առաքել եւ պահեմք ի բոլորէ սրտէ, ի բովանդակէ զօրութենէ, եւ այսու վարդապետութեամբս ցնծամք եւ փառաւորեմք ցանկ եւ յուսամք որ համբառնալոց եմք ընդ յառաջ Տեառն յօդս մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Որում փառք եւ երկրպագութիւն անգրաւապէս ի յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

Այսոքիկ պատասխանատուութիւնք կարճառօտադոյնք ասացան ի մէնջ, մեծի եւ փառաւորադունի իշխանին Կառօլուս Օլիէլ Մարքիոնի: Զորս կնքեցաք եւ ձեռնադրեցաք կամօք եւ յօժարութեամբ մերով. մեք եւ մերքն ամենայնքն որ ընդ մեզ կային պատրաստական: Գրեցաւ ի մայրաքաղաքն Կոստանդինուպօլիս, յամի ծննդեան Փրկչին ՌԶՃՀԱ, իսկ ի Թուին Հայոց ՌՃԻ. յապրիլի փրեստն:

(ԿԱԻԲ)

ՏՐ ԵԿԲ ԿԹՂԿՈՍ ՀՅՑ և
ՊՏՐԳ.ԿՏԲՄԹՈՒ....

ՌՃԳ

Քրիստոսի նուաստ ծառայ Յակոբ Կաթողիկոս ձեռամբ իմով գրեցի, առ ի հաստատութիւն գրոյս:

(ԿԱԻԲ)

Ես Ոնոփրիոսս արքեպիսկոպոս մայրաքաղաքին յԱմթա ձեռամբ իմով գրեցի առ ի հաստատութիւն գրուս որպէս սրբազան հայրս գրեալ է:

(ԿԱԻԲ)

Ես Մինաս վարդապետս իմով ձեռամբ գրեցի առ ի հաստատութիւն թղթոյս զոր հայրապետս մեր գրեալ եւ կնքեալ է:

(ԿԱԻԲ)

Ես Սիմէոն եպիսկոպոս տրապիզոնցի ձեռամբ իմով գրեցի ընկալեալ որ ինչ ի սմա առ ի հաստատութիւն գրոյս:

(ԿԱԻԲ)

Քրիստոսի ծառայ Յովհաննէս արքեպիսկոպոս Սեբաստիոյ ձեռամբ իմով գրեցի առ ի հաստատութիւն թղթիս:

(ԿԱԻԲ)

Ես Բարսեղ վարդապետս ձեռամբ իմով գրեցի առ ի հաստատութիւն գրոյս ըստ սրբազան հայրապետիս մերոյ:

(ԿԱԻԲ)

Ես Թումա վարդապետ ձեռամբ իմով գրեցի առ ի հաստատութիւն սմա որպէս սրբազան հայրս մեր:

ՆԿԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ստորագործներու շարքին, անշուշտ առաջինը նոյն ինքն Յակոբ Դ. Կաթողիկոսն է, որուն անունով ալ մեկնած է դաւանագիրը: Այդ Թուականին Զուղայեցին Կ. Պոլիս կը գտնուէր, ինչ որ ինքն իսկ կը յարոնէ, Երուսաղէմի Պատրիարք Եղիազար Այնթապցիին յարուցած շարժումին պատճառաւ: Սա կը ձգտէր Օսմանեան կայսրութեան սահմաններուն մէջ բնակող Հայերուն առանձին Կաթողիկոս դառնալ:

Ոնոփրիոս Ամթայ Արքայս.ը՝ է նոյն ինքն Ոնոփրիոս Վրդ. Երեւանցին, կարկուտ մականուանուած, զոր ժամանակին Փիլիպպոս Կաթողիկոս Սեւանայ վանահայր նշանակած է, եւ աւելի վերջ Յակոբ Կաթողիկոս՝ Տիգրանակերտ զրկած՝ իբր Նուիրակ, ուր, ինչպէս Զաքարիա պատմիչ կը վկայէ, ան իբր քաղաքացիներուն կողմէ խընդրապիւր մը կեղծելով՝ յաջողութեամբ է որ Յակոբ Կաթողիկոս զինք դրապիւր մը կեղծելով (տե՛ս Զաքարիա, Բ., լը, 66-68): Կը Թուի թէ այն Թուականին՝ երբ Յակոբ Կաթողիկոս վերոյիշեալ դաւանագիրը կու տար Ֆրանսայի դեսպանին, Ոնոփրիոս Արքայս.ն ալ Կ. Պոլիս կը գտնուէր:

Երեմիա Զէլէպին ալ, իր Ողբին մէջ, զոր նուիրած է Զուղայեցի Կաթողիկոսին, ավանդել մը ունի յիշեալ Արքայս. ի Հասցէին (Ն. Ա. Կիւնեան, Երեմիա Զէլէպի կեանքը, Վիեննա, Ողբ, տող 115):

Մինաս Վրդ.ը կը խորհինք թէ Համթեցին ըլլայ, որ աւելի ուշ Երուսաղէմի Պատրիարք եղաւ եւ որուն մէկ Օրագրութիւնը կը յիշատակէ Մեսրոպ Արքայս. Նշանեան, իր Օրագրութիւն Երեմիա Զէլէպի Քեօմիւրմանի գրքին մէջ (տպ. Երուս., 1939, ՃԼԳ-ՃԽԴ):

Յովհաննէս Եպս. մը Սեբաստիոյ, սոյն թուականին, մեղի անծանօթ է: Սեբաստիա քաղաքը 1618-1692 տարիներու ընթացքին ունեցեր է եօթը Առաջնորդ, ոչ մէկուն անունը Յովհաննէս է (Հմմտ. ԱՂԱՅԵԱՆՑ ԳԻՒՏ ՔԵԼԿ., Դիւան Հայոց Պատմութեան, Թիֆլիս 1912, գիրք ԺԵ., սիւն. 459-490):

ԺԵ. դարուն եղած են Յովհաննէս անունով աղեւայլ եպիսկոպոսներ, օր. Կարբեցին († 1679), Յովհ. Վրդ. Զուղայեցին, Յովհ. Արղնցի եւն... ոչ մէկը անոնցմէ ինքզինքը Սեբաստիոյ Եպիսկոպոս կ'անուանէ:

Այդ թուականներուն Պոլիս կար Յովհաննէս Արքայս. Ամասիացի, որ եղած է նաեւ նոյն քաղաքին Պատրիարք (1673-76), յաջորդելով Ստեփանոս Մեղրեցիին (ԶԱՄԶԵԱՆ, Գ., 715-716): Բայց ան ինքզինքը կը կոչէ «Երեմիա Եպս. Ամասիոյ քաղաքին»:

Իր ուրիշ մէկ թուղթին մէջ, ուղղուած Կղեմէս Ժ. Պապին (1670-1676) կը ստորագրէ Պատրիարք Կ. Պոլսոյ:

Բարսեղ Վրդ.ը, մեծ հաւանականութեամբ, մեղի կը թուի ըլլալ նոյն ինքն Ուրբանեան վարժարանէն վերայեալ աստուածաբանութեան վարդապետը: Սա նախ կը գտնուէր Հռոմ, ապա զրկուեցաւ Լիվոնոյ, ուր հազիւ տարի մը մնալէ վերջ, Իզմիրի վրայով Կ. Պոլիս անցաւ եւ խնդրոյ առարկայ դաւանադրին պատրաստութեան շրջանին հոն կը գտնուէր: Սա նոյնը չէ միւս Բարսեղին հետ, որ միշտ կը ստորագրէ Բասիլիոս Բարսեղ:

Պիտի չկարենանք վճռել թէ Թումա Վրդ.ը արդեօք Գանձակեցի՞ն է, Վասպուրականի Գանձակ գիւղէն, որ յիշատակուած է Աղայեան Գիւտ ք. ի Դիւանին մէջ (Անդ., ս. 113) եւ որ վախճանած է 1690 թուին:

2.

Յիսուսի Քրիստոսի ծառայ խաչատուր կաթողիկոս Է պատրիարք փոքր մասին հայոց Տանն Կիլիկիոյ, Սիւրբիոյ եւ Պաղեստինոյ եւ սպասաւոր սուրբ Լուսաւորչին Գրիգորի աջոյն եւ աթոռոյն. յորմէ հարկ եղեւ գրել զնոսոս:

Զի լուաք ի բաղմաց եւ ի նշանաւոր արանց ի մեծամեծաց, թէ յերկիրն Փրանսացւոց են հերձուածողք լուծերականք եւ դալվինք, որք զարեւելեանս զազգս հայոց պախարակեն եւ զուր ասեն ի վերայ մեր թէ արեւելեանք հայք ընդ մեզ համաձայնին կրօնիւք եւ դաւանութեամբ առ Քրիստոս: Եւ վասնզի այսպէս բարբառնջեալ են եւ շաղակրատեալ, զոր քաւ եւ մի լիցի, եւ Աստուած հեռի արասցէ զմեզ եւ զազգս մեր հայազուն յայդպիսի խորհրդոց եւ բանից եւ կրօնից եւ դաւանութեան զոր դալվինք եւ լուծերականք ասեն. որ է առարկուութիւն նոցա այս:

Նախ այս զի ասեն մարմինն Յիսուսի Քրիստոսի ոչ է իրապէս ընդ հաղորդութեան, այլ թէ հացն եւ գինին միայն ձեւք եւ նշանք մարմնոյ եւ արեան Յիսուսի Քրիստոսի, որք զգործութիւնս իւրեանց մասնակցելոց հաղորդեն:

Երկրորդ թէ փառաւոր եւ անմահ մարմինն Յիսուսի Քրիստոսի որ նստի ընդ աջմէ հօր, ոչ իւրեք կերպիւ է ներկայ ընդ հաղորդութեան, եւ ոչ մտանէ ի բերան ընդունողաց այլ միայն սրբազնադորութեան հացն եւ գինին աստուածութեանն ենթադրաբար եւ անծնաւորապէս միաւորին. եւ այսպէս նոր մարմինն Յիսուսի Քրիստոսի լինի որ նախնակունին միաւորիլ ասի, քանզի ի նոյն աստուածութենէ պահի եւ ենթակաւոյ:

Երրորդ թէ գոյացութիւն հացին եւ գինւոյն ոչ փոխի մարմին եւ արին Յիսուսի Քրիստոսի. այլ թէ հաց եւ գինի մնան յետ սրբազնադործութեանն:

Չորրորդ թէ հաղորդութիւնն ոչ է ճշմարիտ պատարագ քաւութեան. եւ ոչ զնոյն մատուցանելի է յաղագս կենդանեաց եւ ննջեցելոց:

Հինգերորդ թէ անպատշաճ է երկիր պագանել Յիսուսի Քրիստոսի ընդ հաղորդութեանն եթէ որ ոչ կամիցի գործել զմեզս քրէականս, եւ լինիլ կռապաշտ:

Վեցերորդ թէ ոչ շնորհի ընդհանրապէս ամենեցուն որք մկրտին թողութիւն մեղաց ըսկզբնականաց այլ միայն նախասահմանելոց. եւ թէ ոք ի չափ հասելոց մկրտելոց յանհաւատութեան մեռանիցի, զոչ ինչ շնորհի առեալ է ի մկրտութեան իւրում:

Եսթներորդ մկրտութիւնն ոչ է հարկաւոր տղայով հաւատացելոց եւ թէ առանց մկրտութեան կարեն մտանել յարքայութիւնն յերկնից եւ այսպէս ոչ է հարկաւոր յամենայն սրտէ հոգալ զի մի մեռանիցին թարց մկրտութեանն:

Ութերորդ թէ արդարութիւնն մի անգամ առեցեալ ոչ կարէ կորնչիլ. վասնզի նոյն ինքն որդեգրութեամբ եղեալ է որդի Աստուծոյ, ոչ կարէ երբեք գոլ որդի սատանայի. եւ ոչ յորդեգրութեան շնորհացն բնաւին անկանիլ:

Հաստատեալ կնքեցի զվկայական նամակս մեր Հայոց թվին ՌՃԻԱ տպրի իզ. ի Քրիստոսի Հաղար վեցհարիւր եօթանասուներկու ամին ի մայրաքաղաքն Սիս:

(ԿճԻԲ)

(ԿճԻԲ)

Ես Պօղոս վարդապետ եւ արքեպիսկոպոս Հայոց աթոռակալ տեառն կաթողիկոսի Խաչատուր Հայրապետի, որ ի Սիս մայրաքաղաքի տանն Կիլիկիոյ վկայեմ ճշմարտութեան գրոյս:

(ԿճԻԲ)

Ես Յովանէս վարդապետ եւ արքեպիսկոպոս մայրաքաղաքին Գերմանիկոյ, հետեւեալ Հարցն սրբոց ուղղափառաց, հրաժարիմ ի հերձուածողաց:

(ԿճԻԲ)

Ես Գրիգոր արհեպիսկոպոս մայրաքաղաքին Մելտենու, հետեւիմ Հարցն սրբոց ուղղափառաց, եւ հրաժարիմ ի հերձուածողաց:

(ԿճԻԲ)

Ես Աղարիայ վարդապետս եւ արքեպիսկոպոս մայրաքաղաք Բերիոյ, հետեւեալ Հարցն սրբոց ուղղափառաց, հրաժարիմ ի մոլոր եւ չար հերձուածոցն:

(ԿճԻԲ)

Ես Մկրտիչ երէց Հալապցի, վերակացու եւ նօտար Սուրբ Աստուածաձին եկեղեցոյն, վկայեմ ճշմարիտ դաւանութեանս, եւ հրաժարիմ ի չար հերձուածողացն անուղղաց:

(ԿճԻԲ)

Ես տէր Ապտըլայ ի Հալապ Քառասնից եկեղեցուն հետեւեալ Հարցն սրբոց ուղղափառ դաւանողաց, հրաժարիմ ի չար աղանդոյ հերձուածողաց:

(ԿճԻԲ)

Ես գրադիր տէր Աստուածատուրս Հալապ Քառասնից եկեղեցուն, հետեւեալ Հարցն սրբոց ուղղափառ դաւանողաց, հրաժարիմ ի չար աղանդոյ հերձուածողաց:

(ԿճԻԲ)

Ես տէր Գրիգոր Հալապ Քառասնից եկեղեցուն, հետեւեալ Հարցն սրբոց ուղղափառ դաւանողաց, հրաժարիմ ի չար աղանդոյ հերձուածողաց:

(ԿճԻԲ)

Ես տէր Ուլանէս Հալապ Քառասնից եկեղեցուն հետեւեալ Հարցն սրբոց ուղղափառ դաւանողաց, հրաժարիմ ի չար աղանդոյն հերձուածողաց:

(ԿճԻԲ)

Ես տէր Թորոս Հալապ Աստուածաձին եկեղեցւոյ ուղղափառ սրբոց Հարցն հետեւեալ դաւանողաց, հրաժարիմ հերձուածողաց ի չար աղանդոյն:

(ԿճԻԲ)

Ես տէր Միքայէլ Հալապ Աստուածաձին եկեղեցւոյն հետեւեալ Հարցն սրբոց ուղղափառ դաւանողաց, հրաժարիմ ի չար աղանդոյն հերձուածողաց:

Ես Աղարիայ վարդապետ եւ արքեպիսկոպոս եւ առաջնորդ մայրաքաղաքին Հալապ, ի տալ նամակիս առ մեզ ի մայրաքաղաքէն Սըսայ ի Խաչատուր կաթողիկոսէն մերմէ, որ վասն դաւանութեան սուրբ հաւատոյս, ժողովեալ զքահանայս եւ զպաշտօնեայս սուրբ եկեղեցւոյ, եւ ընթերցեալ զճշմարիտ դաւանութիւնս, եւ գրով մերով եւ կնքով Հաստատեցաք եթէ հաղորդիմք ճշմարիտ դաւանութեանս, եւ հրաժարիմք ի մոլորութենէ հերձուածողացն:

Գրեցաւ գիրս ի մայրաքաղաքս Հալապ թվին Հայոց ՌՃԻԱ, Յուլիս ամսոյ ի, իե:

(ԿճԻԲ)

ՆԿԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Սոյ Խաչատուր Կաթողիկոսը, աշակերտ Յովհ. Ուսայեցիի՝ Ամիրի գիտնական եպիսկոպոսին, ըսինք թէ Գաղատացին է կամ ըստ ոմանց՝ Սեբաստացի (1657-1674):

1666ին Հռոմ կը գտնուէր, Նոյեմբեր ամսոյն: Այս առթիւ է որ իրեն ներկայացուած է Ա. Առնոյ աստուածաբանին խնդրանքը, միշտ Ս. Հաղորդութեան խորհուրդին առնչուութեամբ, եւ պատասխան տուած վճարման ձեւով, որուն ակնարկեցինք այս յօդուածին Ա. մասին մէջ:

Այս դաւանադիրը, լատիններէն լեզուով շարադրուած, ստորագրուած է նաեւ նոյն Բարսեղ Վրդ.էն՝ որ 1671ին ալ Կ. Պոլիս գլուխուէրով՝ ստորագրած էր նաեւ Յակոբ Կաթողիկոսի տուած դաւանադիրը:

Վերոյիշեալ թիւ 2 վաւերաթուղթը ցոյց կու տայ որ, յետ Խաչատուր Կաթողիկոսի վերադարձին իր Աթոռը, Ա. Առնոյի կողմէ

քսան յօդուածնոց հարցարան մը եւս ներկայացուած է, եւ նա իր եպիսկոպոսակիցներով պատասխանած է 1672 Ապրիլ 26ին: Պատասխանը հոս ալ ուղղուած է Մարքիզ Տը Նուանթէլին:

Խորքին մէջ, թէեւ տրուած պատասխանները տարբերութիւն չունին Յակոբ Կաթողիկոսին կողմէ տրուածէն, սակայն միշտ ալ շահեկան են անոնք՝ իրենց համաձայնութեան համար: Զուգայեցի Կաթողիկոսը հաւանօրէն Սսոյ Աթոռին հաղորդած էր իր պատասխանը:

Ստորագրութիւնները կը պատկանին, բացի Կաթողիկոսէն, Աթոռին դահակալներուն: Անոնցմէ երեքը ստորագրած էին նաեւ Հալէպ նստող Դաւիթ Կաթողիկոսին անունով տրուած դաւանադրին ալ. նոյնպէս՝ եօթը քահանաները Հալէպի:

3.

1671 Յուլիս 1

Քրիստոսապաւկի Թադաւորին Ֆռանկաց Ստեփանոս նուաստ ծառայ Վարդապետ եւ Պատրիարք Կոստանդնուպոլսի արամեան սերի առ որ մատուցեալ զեկոյց մեզ մեծագունեղ զեսպանն [Ֆռանկաց] բարեպաշտ եւ պարոն Կառուլու Օլիէր Մարքիօն դա՛նսինդէր ի նոյնում քաղաքում զոր ինչ զուր եղեալ են լութերականքն եւ դաւլինականքն ի վերայ մերոյս դաւանութեան, զոր քաւ լիցի այնպիսի խօսք եւ թիւրութեան դաւանումն դտանիլ ի միջի մերում. զի մեք հեռի եմք յարդցանէ որքան արեւելք յարեւմտից:

Իսկ նախադասութիւնք եւ առաջարկութիւնք նոցա են այսոքիկ.

Նախ զի ասեն թէ մարմին Յ(իսուս)ի Ք(րիստոս)ի ոչ է իրապէս ընդ Հաղորդութեան. այլ թէ հացն եւ գինին միայն, ձեւք եւ նշանք մարմնոյ եւ արեանն Յիսուսի Քրիստոսի, որք զգործութիւնս իւրեանց մասնակցելոց հաղորդեն:

Երկրորդ թէ փառաւոր մարմինն եւ անմահ Յիսուսի Քրիստոսի, որ նստի ընդ աջմէ Հօր, թէ իւրիք կերպիւ է ներկայ ընդ Հաղորդութեան. եւ ոչ մտանէ ի բերան ընդունողաց, այլ միայն սրբազնադործութեամբ հացն եւ գինին աստուածութեանն անթաղաբար եւ անձնաւորապէս միաւորին եւ այսպէս նոր մարմին Յիսուսի Քրիստոսի լինի, որ նախկնադունին միաւորիլ ասի: Քանզի ի նոյնէ աստուածութենէ պահի եւ ենթակայանայ:

Երրորդ թէ գոյացութիւն հացին եւ գինոյն ոչ փոխի ի մարմին եւ յարիւնն Յիսուսի Քրիստոսի, այլ թէ հաց եւ գինի մնան յետ սրբազնադործութեանն:

Զորրորդ թէ Հաղորդութիւնն ոչ է ճշմարիտ պատարագ քաւութեան. եւ ոչ նոյն մատուցանելի է յաղաքս կենդանեաց եւ ննջեցելոց:

Հինգերորդ թէ անպատշաճ է երկիր պապանել Յիսուսի Քրիստոսի ընդ Հաղորդութեան, եթէ ոչ որ կամիցի գործել զմեզս քրէականս, եւ լինիլ կռապաշտ:

Վեցերորդ թէ ոչ շնորհի ընդհանրապէս ամենեցունց, որք մկրտին թողութիւն մեղաց սկզբնականաց, այլ միայն նախասահմանելոց, եւ թէ ոք ի չափ հասելոց մկրտելոց յանհաւատութեան մեռանիցին, զոչինչ շնորհ առեալ է ի մկրտութեան իւրում:

Եօթներորդ թէ մկրտութիւնն ոչ է հարկաւոր տղայոց հաւատացելոց. եւ թէ առանց մկրտութեանն կարեն մտանել յարքայութիւնն երկնից. եւ այսպէս ոչ է հարկաւոր յամենայն սրտէ հոգալ զի մի մեռանիցին թարց մկրտութեան:

Ութերորդ թէ արդարութիւնն միանգամ առեցեալ ոչ կարէ կորնչիլ: Վասնզի նոյնինքն որ որդեգրութեամբ եղեալ է որդի Աստուծոյ, ոչ կարէ երբեք գոլ որդի սատանայի, եւ ոչ յորդեգրութենէ շնորհացն բնաւին անկանիլ:

Իններորդ թէ մշտնջենաւորք ողջախոհութեանն ուխտք ի կրօնաւորաց եւ ի միայնակեցաց կոչեցեալք չարք են եւ անօրէնք, սրբոց գրոց ներհականք եւ սատանայէ գտեալք:

Տասներորդ թէ Եկեղեցին Աստուծոյ Թարց անաստուածութեան եւ բռնաւորութեան դպահս հրամայել ոչ կարէ եւ ոչ արդելուլ յոմանց կերակրոց:

Մետասաներորդ թէ Աստուածածին կոյսն Մարիամ եւ սուրբքն որ են ներկինս, բարեխօս ունիլ գնոսս առ Աստուած եւ կարդալ առ նոսս ոչ կարեմք Թարց անիրաւութեան Քրիստոսի Յիսուսի միջնորդին մերոյ:

Երկուսասաներորդ թէ անպատեհ գործք են զսուրբս եւ զնշխարս նոցին պատուել:

Երեքասաներորդ թէ պատիւս ոչ կարեմք տալ նոցա պատկերացն պաշտմամբ վերաբերականաւ:

Զորեքասաներորդ թէ եօթն խորհուրդք ոչ են յեկեղեցւոյ այլ երկու:

Հնգասաներորդ թէ քահանայքն ըստ կացուցմանն աստուածայնում հանդէտք եւ հաւասարք են եպիսկոպոսաց. եւ նոքա կարեն զայսս ձեռնադրել քահանայօ:

Վեցասաներորդ թէ կառավարութիւն եպիսկոպոսաց յեկեղեցւոյ ոչ է հաւասար, մանաւանդ պատեհադոյն եւս է զի մասնականք եւ առանձնականք քահանայքն, թուով չարիաւորաւ ի քահանայիցն ինքեանս հաւասարից եւ հանդիտաց կառավարիցին քան թէ եպիսկոպոսաց:

Եօթնեւտասներորդ թէ ընդհանուր եկեղեցին կարէ կորնչիլ եւ դադարիլ ի տեսանելոյ դուրսն, եւ նոյնն ոչ անխաբելի:

Ութեւտասներորդ թէ արդարքն ոչ քնաւ երբէք մարմնաւորապէս եւ ժամանակաւ պատժին յաղագս մեղաց իւրեանց:

Իննեւտասներորդ թէ գիրք Տուբիդայ եւ Յուդիթայ, իմաստութեանն, եկեղեցականի, որ է Սիրաքայ եւ Բարուքայ, եւ Մակաբայեցւոց, սրբոց դրոց մասունք ոչ են:

Արդ ես վերոյ գրեցեալ Ստեփաննոս վարդապետ եւ պատրիարկ Հանդերձ իմովք եկեղեցականօք եւ ամենայնիւք հնազանդեցելովք, լուծալ զայսոսիկ անընթեյլ եւ անսովոր զառաջարկութիւնս լցեալս ամենայն զրպարտութեամբ, ներհակք եւ ընդդէմ կաթողիկէ եւ առաքելական Եկեղեցւոյ, եւ համայն հետեւողաց նոցին որք պարզապէս տեսանին յամենայն ուրեք: Վասնորոյ եւ մեք յամենայն զօրութենէ մերմէ ջանացաք ի քաց մերժել եւ հերքել զմոլորեցուցիչ եւ զախտակիր նախադասութիւնս նոցա ի ապառ, որք ոչ երբէք լսելի եղեն ականջաց մերոց, եւ ոչ քնաւ ծնան ի փորհուրդս մեր. այլ որպէս զթուեաւոր եւ զապականարար ախտս ի քաց ընկեցեալ արհամարհեմք զնոսա մինչ զի ոչ քնաւ ախորժիմք լսել զայնպիսի մահացուցիչ եւ դառնակսկիծ լուր ինչ:

Իսկ մերս եկեղեցի հաստատապէս եւ անշարժարար ունի եւ պահէ հանապազ զվարդապետութիւնն այսց նախադասութեանց հերցուածողաց քացարձակարար եւ պարզապէս գհակառակն զոր ընկալաւ ի փրկչէն մերմէ Յիսուսէ Քրիստոսէ, եւ աւանդութեամբ սրբոց առաքելոց որք էին լիք հոգովն սրբով, որ հաստատեալ եւ փորձեալ եղեւ ի սրբոց ժողովոց. ոչ միայն ի վերայ եօթն խորհրդոց եկեղեցւոյ, զորս մեք պատրիարքս եւ այլ ի ներքոյ գրեցեալքս յարածամ ծանեաք հանդերձ ընդհանրաւ մերով եկեղեցեաւ. եւ այլ եւս ի վերայ այլոց կէտից, մանաւանդ ի վերայ սրբազնագործութեանն, յետ որոյ թէպէտ հաւատամք թէ մի է բնութիւնն Քրիստոսի, սակայն ոչ աստուած հետեւի մարդկութիւնն ապականիլ եւ Քրիստոսի ոչ ունիլ զմարմին. մանաւանդ զնդէմն [= զընդդէմն] հաւատամք թէ մարդկութիւնն ոչ ապականի, եւ թէ նոյն Քրիստոսի մարմինն որ խաչեալ է, որ համբարձաւ յերկինս, եւ նստաւ ընդ ալմէ հօր, է ներկայ իրապէս, թէպէտ աներեւութաբար ի Հաղորդութիւնն, ի ներքոյ տեսակաց արտաքնոց եւ երեւութեաց հացին եւ գինոյն միայն: Քանզի հացն եւ գինին այնպէս փոխարկին ի ճշմարիտ Քրիստոսի մարմին եւ յարիւն զի որպէս գոյացութիւն հացին եւ գինոյն ոչ եւս մնացէ այլ միայն պատահմունք. եւ վասն այնորիկ երկիր պաղանեմք Քրիստոսի ընդ Հաղորդութիւնն:

Այս է մերոյ Եկեղեցւոյ ուղղափառի վարդապետութիւնն, զոր առաք եւ պահեմք ի բոլոր սրտէ, ի բովանդակէ զօրութենէ եւ այ-

սու վարդապետութեամբս ցնծամք եւ փառաւորիմք ցանկ. եւ սու վաւ յուսամք որ համբառնալոց եմք ընդառաջ Տեառն յօղս մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի որում փառք եւ երկրպագութիւն անդրաւապէս ի յաւիտեանս յաւիտենից ամէն:

Այսոքիկք պատասխանատուութիւնք կարճաօտագոյնք ասացան ի մէնջ մեծի եւ փառաւորագունի իշխանին Կարուլուս Օլիէր Մարգիտնի: Ձորս կնքեցաք եւ ձեռնադրեցաք կամօք եւ յօժարութեամբ մերով, մեք եւ մերքն ամենայն որ ընդ մեզ կային պատրաստական:

Գրեցաւ ի մայրաքաղաքն Կոստանդինուպօլսի յամի ծննդեան Փրկչին ՌԶԶՄ Իսկ ըստ թուին Հայոց ՌՃԻ, Յուլիսի մէկն:

(Կնիբ)

Ես Յովհաննէս արքայիսկոպոս ամասիացի, իմով ձեռամբս գրեցի եւ կնքեցի առ ի հաստատութիւն զրոյս:

(Կնիբ)

Ես Յովհաննէս եպիսկոպոս Անդրիանուպօլսի ձեռամբ իմով գրեցի եւ կնքեցի առ ի հաստատութիւն զրոյս, զոր ընկալայ կամօք իմովք:

(Կնիբ)

Ես Ստեփաննոս պատրիարքս Կոստանդինուպօլսի իմով ձեռամբ գրեցի եւ կնքեցի առ ի հաստատութիւն զրոյս դաւանութեան:

ՆԱԿԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Թիւ 3 վաւերաթուղթին երեք ստորագրեալներէն առաջինն է Կ. Պոլսոյ Պատրիարք Ստեփաննոս Մեղրեցին. միւսն է Յովհաննէս Արքայս. Ամասիացին, որոնց մասին արդէն խօսեցանք:

Երրորդը, Յովհաննէս Եպս. Անդրիանուպօլսոյ է նոյն ինքն Յովհանն Պարոնտէր, որու մասին գրելով Բասիլիոս Վրդ. Բարսեղ 1679 հան թուին, կ'ըսէ թէ երեսուն տարիներ է ի վեր սոյն քաղաքին Եպս.ն էր:

Այլուստ մեզի ծանօթ է սա, 1678 թուականին, Իտալիոյ Լիվոռնոյ քաղաքը ուղղուած՝ Յունիս 15 թուակիր գրութեամբ մը, որուն մէջ, նախազգալով մօտալուտ վախճանը, իր մօտ կը հրաւիրէ Ոսկան մէջ, նախազգալով Կարապետ Վրդ. Անդրիանցին, որպէսզի վրդ. Երեւանցիի աշակերտ Կարապետ Վրդ. Անդրիանցին, որպէսզի վերադառնար իր ծննդավայրը՝ իրեն յաջորդելու համար: Այդ թուականին Կարապետ Անդրիանցին Լիվոռնոյի հայ գաղութին հոգեւոր հովիւն էր:

4.

1671 Դեկտ. 1

ԳԱՂԱՅՓԱՌԻ ԹՈՒՂԹԻՆ ՀԱՅՈՑ ԱՌԹԱՒԱՌՈՐՆ ՅՐԱՆՑ

Քրիստոսայական թագաւոր, Լոգովիկոս ԺԴ. կայսր Ֆրանկաց, դերայնոչակ եւ զօրութեամբ ի սահմանի կարողացեալ թագաւորութեան, քրիստոսայոր յաղթող ի հանդիսի քաջամարտութեան եւ անուանելի ախոյեան ընդդէմ ներհակացն ճշմարտութեան: Հանճարեղամիտ խոհեմ ի խորհրդական ենթայդատողութեան: Անդրանիկ եւ սիրելի որդի լուսածնունդ Կաթողիկէ սուրբ Եկեղեցոյ, մօրն երանութեան եւ հիմն եւ սկիզբն հաւատոյ քրիստոնէական բարեպաշտութեան: Յարմատոյ եւ աղէ օրհնութեան, շառաւիղ բարի եւ գաւաղան զօրութեան, եւ յարի եւ առաքինի քաջաց զաւակ պանծալի եւ եղջիւր փրկութեան. մեծ եւ վայելուչ պարծանք, բարձրաշուք տիեզերակալութեամբ. օծեալ Տեառն, օգոստափառ եւ ինքնակալ արքայ արիական ազգին, մատուցանեմք զողջոյն յիսուսաւանդ սիրով հոգեւորական հանդերձ աստուածային օրհնութեամբն քում աստուածասէր թագաւորութեան: Մեք նուաստացեալ արքայսկոպոսունք Դաւիթ, եւ Սահակ, եւ Ստեփանոս վարդապետք, եւ քէլանթար Աղափէրի պարսպական կողմանց աշխարհի Շահաստան քաղաքս իտպահան. հանդերձ եկեղեցական խմբիւք, քահանայիւք եւ իշխանօք, եւ համազումար ժողովրդովք:

Աղօթս միշտ եւ յաւիտականս առնելով խնդրեմք ամենաթագաւորէն Քրիստոսէ, զի ամենահօր եւ բարձրացեալ աշովն իւրով, պահեցէ անասան, եւ մշտնջենաւոր հաստատութեամբ անպարտելի զթագաւորութիւնդ քո, ըստ առաքելական սահմանին, եւ ըստ նահապետական օրհնութեան — Եղիցին ձեռք քո ի վերայ թիկանց թըշնամեաց քոց եւ մի պակասեցի պայազատ եւ ծիրանածին զաւակ քո, մինչեւ եկեցէ այն որ իւրն է հանդերձեալն: Հանդերձ քոյօք չքեղաշուք իշխանօք, եւ յոքնախումբ քիւրաւոր զօրօք: Կալ եւ մանկ [= մնալ] քեզ անվանելի, յաղթող զօրութեամբ եւ ի նոյն ինդալ ի փառս Քրիստոսի:

Քիտութիւն վսեմութեան քում լիցի, քանզի ոմանք օցտեալք եւ չարախօք, չարահամբաւեալ են, եթէ իցէ մերս կաթողիկէ Եկեղեցի հաղորդ իւրեանց չարափառութեան: Վասն որոյ քերափառութիւն ձեր հրամայեալ էր բարէպաշտ պարոն Կարուլօս Օլիէ, Մարկիօն դէնսինդէր գիտել զհաւաստին, եւ յայտնել ձերում Մեծութեան: Յաղաքս որոյ եւ նայ իրաջեկ եղեալ ի հասարակական սրբազան Հօրմէն մերմէ Յակոբայ Կաթողիկոսէ ամենայն հայկական սեռի. գիտաց ըս-

տուղիւ ոչ դու աշխարհի որպէս եւ ամբաստանեալ էին. դրեաց եւ առ բաղմահանճարն պատրի Ռաֆայէլն որ ի կարգէ քափուչինաց, գիտել ճշմարտապէս, զմեր կարծիս, եւ զմտածութիւնս. վասն այնպիսեաց առարկութեան: Իսկ նա ի ձեռն փառաւոր իշխանին մերոյ Քէլանթար Աղափիւրուն, միջնորդութեամբ սիրելւոյն մերոյ պարոն պետրոսին, լաղինական ուսմամբ կարի վարժեցելոյ, եցոյց մեզ ըզպետրոսին: Վասնորոյ հարկ եղեւ մեզ գրել առ ձեր մեծափառութեանդ դանընդունելութիւնս մեր: Ձի ամենեւին հեռի են դիտաւորութիւն եւ իմացում մեր ի թիւր եւ անուղղայ կարծեաց նոցա: Նաեւ աւանդելւոյն ի սրբոյ Լուսաւորչէն, եւ ի սրբոց հարցն մերոց: Ձի այնպիսի հերձուածք եւ առարկութիւնք ոչ ի սրբոց հարցն մերոց աւանդեցաւ մեզ, եւ ոչ ի միտս մեր անկեալ եղեն: Եւ էր նախադասութիւն յառաջ արկութեանց նոցա:

Առաջին ընդ դէմ խորհրդոյ հաղորդութեան ե. գիտով. նախ զի ասեն թէ մարմին Յիսուսի Քրիստոսի ոչ է իրաւամբ ի հաղորդութեան: Երկրորդ թէ փառաւոր մարմինն Յիսուսի Քրիստոսի որ նստի ընդ աջմէ Հօր ոչ իւրե կերպիւ է ներկայ ընդ հաղորդութեան, եւ ոչ մտանէ ի բերան ընդունողաց: Երրորդ թէ գոյութիւն հացին եւ ոչ փոխի ի մարմին եւ արիւն Յիսուսի Քրիստոսի: Չորրորդ, թէ հաղորդութիւն ոչ է ճշմարիտ պատարագ քաւութեան, եւ ոչ նոյն մատուցանելի է յաղաքս կենդանեաց եւ ննջեցելոց: Հինգերորդ, թէ անպատշաճ է երկիր պապանել Յիսուսի Քրիստոսի ընդ Հաղորդութեան:

Արդ այսոցիկ զհակասական կողմն ընդունեմք աներկբայաբար, թարց զանգիտելոյ ի միւս կողմանէն: Յեցեալ եւ հաստատեալ ի թարց զանգիտեալնս, եւ յաւանդութիւնս բարէպաշտիկ հարցն վարբանս տէրունականս, եւ յաւանդութիւնս քաւութեան ըստ ձերում գիտութեան տալ պատճառ անընդունելութեան առ իւրաքանչիւր քանս եղծման. սակայն ըստ մերում աղքատիմաց գիտութեան, եւ ըստ սրբոց հարցն աւանդութեանց այսպէս հաւատամք. թէ նոյն մարմինն Քրիստոսի, որ փաչեցաւ, որ յարեաւ, եւ համբարձաւ յերկինս եւ նստաւ ընդ աջմէ Հօր, է ներկայ իրապէս ընդ Հաղորդութեան թէպէտ աներկութեամբայար ի ներքոյ տեսակաց արտաքնոց հացին եւ գինոյն: Կանգնեալ ի ներքոյ այնպէս փոխարկին ի ճշմարիտ մարմին եւ փանդի հացն եւ գինին այնպէս փոխարկին ի ճշմարիտ մարմին եւ արիւն Քրիստոսի, մինչ զի գոյացութիւն հացին եւ գինոյն ոչ եւս ընդ աջմէ Հօր, է ներկայ իրապէս ընդ Հաղորդութեան թէպէտ անմասեցն. [= մնացեցն], այլ միայն պատահմունք: Վասն զի մերս կաթողիկէ Եկեղեցի հաւատայ մի քնութիւն Բանին Մարմնացելոյ, ըստ սրբոյն Կիւրղի: Բայց ոչ չփոխեալ ըստ Եւտիքեայ չարափառի: Այլ կատարեալ ի մարդկութենէ եւ կատարեալ յաստուածութենէ. մի անձն. մի տէր. մի Քրիստոս իմանամք, միաւորեալ անշփոթաբար: Վասն որոյ հաւատամք թէ մարդկութիւնն Քրիստոսի ոչ ա-

մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, Ռ Ո Հ Ա: Իսկ ըստ Հյոց Ռ Ճ Ի, դեկտեմբերի առաջին:

(Տեղի կնքոյ)

Ինձ Դաւիթ արքեպիսկոպոսի ի Շահաստան քաղաքի վերոյ գլխաւ դաւանութիւնս ընդունելի է, եւ այսու վարիմք, եւ աւելորդ եւ պակաս ոչ ընդունիմք:

(Տեղի կնքոյ)

Եւ ինձ Սահակ արքեպիսկոպոսի յաջորդն յաջորդ Յակոբ Կաթողիկոսի ամենայն Հայոց եւ աթոռակալ սրբոյ առաքելոյն Դադէոսի. վերոյ գրեալ դաւանութիւնս ընդունիմ եւ սովաւ վարիմք. եւ զաւելորդ եւ պակաս ի չարէ համարիմք եւ ի բաց լինիմք:

(Տեղի կնքոյ)

Եւ ինձ Ստեփանոս արքեպիսկոպոս սրբուհւոյ Աստուածածին վանից առջնորդ վերոյգրեալ դաւանութիւնս ընդունիմ եւ սովաւ վարիմք. եւ զաւելորդ եւ պակասորդաց ի բացեալ գոլով հրաժարիմք:

(Տեղի կնքոյ)

Եւ ինձ Միքայէլի վարդապետի աշակերտ մեծի Դաւթի արքեպիսկոպոսի գլխաւ դաւանութիւնս ընդունիմ եւ սովաւ վարի մերոյ վաթորիկէ եկեղեցի:

Ես տանուտէր Մատուրս այս գրիս ճշմարտութիւնն ընդունիմ եւ վկայեմ: (Տեղի կնքոյ)

Ես Թօփչենց Սուլթանումի որդի Ալամս [?] այս գրիս ճշմարտութիւնն ընդունիմք եւ վկայեմք: (Տեղի կնքոյ)

(Տեղի կնքոյ)

Ճշմարտութեան այս գրոյս ես Յովանէս վարդապետս վկայեմ որդի Ջաքարիայի:

Ես Ջամալէնց Երիզորի որդի Մալէլս այս գրիս ճշմարտութեան ընդունիմք եւ վկայեմք: (Տեղի կնքոյ)

Ես Քամալէ որդի Աղաքարս այս գրիս ճշմարտութեան վկայեմք: (Տեղի կնքոյ)

Ճշմարտութեան այս գրոյս վկայեմ ես Յովանէս վարդապետս որ է բնեաթին:

Ես Մովսէս Ջամալէնց ճշմարտութեան այս գրոյս վկայեմ: (Տեղի կնքոյ)

(Տեղի կնքոյ)

Ես տէր Պետրոս Ջուղայոյ սուրբ Բարթողիմէոսի առաքելոյ ե-

կեղեցւոյն աւաղերէց իմ ժողովրդովս ճշմարտութեան այս գրոյս վկայեմ որ է բոսիլիկայս:

Ես Գէրաքի որդի Ջաքարէս ճշմարտութեան այս գրոյս վկայեմ: Արմ:

Ես Յիսուսի Քրիստոսի եւ հրամանաց մեծութեան ծառայ, Աղափիրսիս Քէլանթար Սպահանոյ վուլսի եւ ամենայն քանդխրութեամբ (= բանդխրութեամբ[?]) իմով ընդունիմք եւ հետեւիմք որպէս գլխաւ կայ ի յեպիսկոպոսաց մերոց. խնդրեմք հրամանուց մեծութենէն մեզ չհամարել որպէս զուր ամբաստանեալ են: (Տեղի կնքոյ)

Ես Պետրոս ազգաւ Հայ վարժեալ վարի ուսմամբ, թ. ամ ի փառաւորեալ զպրատան Ուրբանոսի Ը բաբի, քմերս Հայոց դաւանութիւնս այս է եւ ես տեսի եւ ընկալայ: (Տեղի կնքոյ)

Ես Սարգիս վարդապետ աշակերտ տեառն Սահակայ վարդապետի վկայեմ այսպէս զոլ ուղղութիւն հայեաստանեաց եկեղեցւոյն որ ինչ ի սմայ գրեալ կայ:

(Locus sugilij)

Ego Pater Raphael super dicta Armenorum vera eos illa
que per 25 Annos est quod moror in his partibus convertor
has gente semper eos vidi inclinatum ad pietatem

ՆԿԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Թիւ 4 (Fonds Arménien, Ms. 145, fol. 90-91), Նոր Ջուղայի Հայ եկեղեցականութեան անունով՝ Ֆրանսայի դեսպանին ղրկուած պատասխանները նուազ չահեկան չեն քան առաջին երեքը:

Ահաւասիկ ինքնութիւնը ստորագրող անձերուն, անոնց՝ որ մեղի ստուգուած կը թուին.

Դաւիթ Արքայ. Շահաստան քաղաքի. սա Նոր Ջուղայի Առաջնորդն է: Ջինքը Փիլիպպոս Կաթողիկոս, 1652 Ապրիլ 23ի կոնդակով մը, յաջորդ անուանած է իսլամադար Կեսարացիի: Մինչեւ 1698 թըւականը իր անունը յիշատակուած կը գտնենք վաւերաթուղթերու մէջ:

Ուրեմն 1671ի Դեկտ. 1ին մեր վերոգրեալ վաւերաթուղթին առաջին ստորագրողը նոյն Դաւիթն է:

Սահակ Արքայ., որ հոս ալ ինքզինքը Յաջորդ Յակոբ Կաթողիկոսին կ'անուանէ, Սահակ Արքայ մականուանեալն է: Ոսկան Վրդ. Նրեւանցի եւ իր ժամանակը մեր մենագրութեան մէջ, էջ 335-338, արտաստուած ենք իրմէ թուղթ մը՝ ուղղուած նոյնինքն Ոսկան Վրդ.ին:

Յաջորդ Յակոբ Կաթողիկոսի յաւելուածը վարկաբարդի չէ: Իրապէս այդ եղած էր սոյն Կաթողիկոսին կամքը, եւ սուղ տեւողութեամբ ալ յաջորդած է անոր: Հոս սակայն տեղը չէ խորանալու այս հարցին մէջ:

Ստեփանոս Արքայս.ը է նոյնինքն Առաջնորդը Ս. Աստուածածին վանքին: Սա իր վերջին տարիներուն Նահապետ կաթողիկոսը դահլէց ընելով, տեղը անցած էր: Բայց իր դահաւակութիւնը սակաւատեւ եղաւ: Նահապետ վերադարձեց իր աթոռը եւ տխուր եղաւ իր մրցակիցին վախճանը քանտին մէջ († 1698 Յունուար):

Միքայէլ Վրդ.ը՝ է Միքայէլ Ջուղայեցին: Յիշուած է Յովհաննէս Վրդ. Նոր Ջուղայեցիի «Դաւանդարանի» Հայոց եւ Ներածութիւն Անուագից» գրքին մէջ (տպ. Նոր Ջուղա 1686, էջ 362-64), իբր Ամենափրկիչ վանքի նորահաստատ տպարանին գործակիցներէն մէկը:

Սա 1689 թուականին յայտարարած էր Հռոմի Աթոռին հետ իր եկեղեցական հաղորդակցութիւնը, մնալով հանդերձ Ս. Էջմիածնի հաւատարիմ ծառայութեան մէջ. երեւոյթ մը՝ որ այդ դարուն չափ անսովոր բան չէ եղած, նկատած Հայոց. Եկեղեցւոյ, մանաւանդ Ս. Էջմիածնի Աթոռին բարենպաստ կեցուածքը:

Այս Միքայէլն է՝ զոր Նահապետ Կաթողիկոս 1691-1705 տարիներուն գործածած է իբր իր Նուիրակը: Սոյն հանգամանքով՝ երբ 1691ին Սեբաստիայէն կ'անցնէր, Մխիթար Սեբաստացի Սարկաւազը իրեն աշակերտութեան մտաւ եւ մինչեւ Ս. Էջմիածին ուղեւորեցաւ:

Յովհաննէս Վրդ.ը, որ ստորագրութիւններու կարգին հինգերորդն է, կ'ենթադրենք ըլլայ նոյն ինքն Յովհաննէս Վրդ. Նոր Ջուղայեցին, նաեւ Մրգուզ կոչուած, որդի Էդկարին, որ Սալայտուր Վրդ. Կեսարացիի աշակերտներէն էր եւ առաքուած էր Եւրոպա՝ որպէսզի տպագրական արուեստը սորվի: Լիվոնոյ քաղաքը հաստատուեցաւ: Նոր Ջուղա վերադարձին տպարան մը բացաւ, ուր մէկ քանի դաւանական զիրքեր լոյս տեսան: Երկար չտեւեց, սակայն: Տեղ տեղ աստուածաբանութեան վարդապետ ալ կոչուած է: Փիլիպպոս Կաթողիկոս զինքը Կաթողիկոս օծեց եւ վարդեց Ստաշնորդ Հին Ջուղայի: (Տես՝ ԶԱՔԱՐԻԱ ՍԱՐԿԱՒԱԳ, Քատմ. հտ. Բ, Վաղարշապատ 1870, ԴՎ. Լէ, էջ 64: Ա. ԵՐԻՑԵԱՆ, Պատմական տեւութիւն հայ տպագրութեան, «Փորձ» ամսագիր, 1881, Թ. 4, էջ 8-9: Հ. ԱԼԻՇԱՆ, Սիսական, էջ 451ա: Հ. Ա. ՂԱԶԻԿԵԱՆ, Հայկ. Նոր Մատենագիտութիւն, էջ 87-91: Լ. Գ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ, Նոր Ջուղայի Ս. Ամենափրկչական վանքը, «Հասկ», 1966, Թ. 3-5, էջ 181-84):

«Պետրոս ազգաւ հայ վարժեալ կարի ուսմամբ դպրատան Ուրբանոս Ը. Բաբին» ստորագրողն է Պետրոս Պետիչ որ յիշեալ վաւերացութիւն լատին թարգմանութեան մէջ ալ ստորագրած է Petrus Bedich (Ms. 145, fol. 91):

Հալէպ ծնած հայ մըն է: Սուլթանին ծառայութենէն խուսափելու համար, նախ Երուսաղէմ փախցուցած ան զինքը, ապա անկէ Հռոմ անցած է եւ Ուրբանեան վարժարանին աշակերտած: Յետ կատարելու փիլիսոփայական եւ աստուածաբանական բոլոր ընթացքը, հրաժարած է եկեղեցական ասպարէզ մտնելէ: Հունգարիա կ'անցնի, Աւստրիոյ կայսրէն՝ մինչեւ կոմսութեան պատիւը վը ստանայ, շրջապատ իր մատուցած ծառայութիւններուն, ի նպաստ Կայսրութեան նորհիւ իր մատուցած ծառայութիւններուն: Այլեւայլ լեզուներ եւ Պարսկաստանի միջեւ յարաբերութիւններուն: Այլեւայլ լեզուներու տիրացած էր, նաեւ արեւելեան, որոնց վարդին՝ արաբերէնի ալ (Տես՝ Հ. Ա. ՖՈՒՈԼԵԱՆ, Ապետիք կոմսիմ գաղմաղալի կեանքը, «Բաղմ», 1946-47 եւ 1949):

Հռոմէն իբր Նուիրակ զրկուած՝ ընկերացած է Պիսկոպոյ եպիսկոպոսին, իբր թարգման, մինչեւ Իսպահանի Արքեպիսկոպոսին, իբր թարգման, մինչեւ Իսպահանի Արքեպիսկոպոսին:

Իսկ P. Raphaël վեղարաւորաց Կարգէն Փրանսացի միսիոնար մըն է, որ Պարսկաստանի մէջ՝ ամբողջ 25 տարիներ հայ հասարակութեան հետ շփման մէջ եղած է: Տը Նուանթէլ Փրանսացի դեսպանը թեան հետ շփման մէջ եղած է: Տը Նուանթէլ Փրանսացի միջամտութեամբ է որ իր խնդիրները գործադրութիւնը իրականացուցած է: Հ. Ռաֆայէլ՝ իր դրանքին գործադրութիւնը իրականացուցած է: Հ. Ռաֆայէլ՝ իր ստորագրութեան ուղած է կցել նաեւ իր գնահատանքի սուղ խօսքը հայ ժողովուրդին քարեպաշտութեան մասին:

Այս դաւանական վաւերացութիւններուն կարեւորութիւնը անոր մէջ կը կայանայ որ Ժէ. դարուն այս վերջին քառորդին, Հայոց. Եկեղեցւոյ չորս գլխաւոր կեդրոններուն ներկայացուցիչները միաձայն կը հաստատեն նախնաց ուղղափառ հաւատքը երկու հիմնական վարդապետութիւններու շուրջ, Ս. Հաղորդութեան փորձառդին եւ քահանայական կարգին, որոնք հասարակաց ժառանգութիւնը կը կազմեն Ընդհանրական Եկեղեցւոյ:

Ուշագիշտ ընթերցողը դիւրաւ պիտի նշմարէ որ այդ դաւանական յայտարարութիւններուն բոլոր հեղինակները հատու շնորհ կը մերձապէս՝ Sieur Claude կաթողիկոսականին կատարած վերադարձը, A. Arnauld աստուածաբանին գէթ իր հակառակութեան մէջ, Հայոց. Եկեղեցւոյ հասցէին, իբր թէ ասոր դաւանանքը տարբեր եղած ըլլայ անցեալին եւ այդ օրերուն՝ յիշեալ կէտերուն շուրջ՝ քան ինչ որ ունի Կաթողիկէ Եկեղեցին:

Աւելցնենք նաեւ թէ փարիզի Ազգային Մատենադարանին թիւ 145 գրչագրին մէջ կան ուրիշ վաւերացութիւններ ալ, առհասարակ դաւանական քովանդակութեամբ, որոնք կը պատկանին Յոյն Օրթոտոքս, Ռուս, Ասորի, Նեստորական Եկեղեցիներուն, եւ զոր մենք զանց ըրինք հոս:

Հուսկ, կը փափաքենք յայտնել հոս մեր շնորհակալութեան խօսքը վերոյիշեալ Մատենադարանին գրչագրաց բաժնի ազնիւ պաշտօնէին:

